

IX-XV Асрлар Бухоро Тарихини Ўрганишда Ҳуқуқий Ҳужжатлар Ва Ёзишмаларнинг Аҳамияти (Академик Бўрибой Аҳмедов Илмий Тадқиқотлари Асосида)

Ражабов Санъатжон Сунатович¹

Аннотация: Мақолада Академик Бўрибой Аҳмедов томонидан ўрганилган ҳуқуқий ҳужжатлар ва ёзишмаларнинг IX-XV асрлар Бухоро тарихини ўрганишда аҳамияти ва ўрни таҳлил қилинади.

Калит сўзлар: Бўрибой Аҳмедов, тадқиқот, Бухоро тарихи, манба, қўлёзма, давр, ҳуқуқий-ҳужжатлар, ёзишмалар, мемуар асарлар, эсдаликлар.

Бухоронинг қадимги ва ўрта асрлардаги тарихини ўрганишда расмий ҳужжат ва ёзишмаларининг аҳамияти бениҳоя каттадир. Ўрта Осиё хонликлари: Бухоро, Хива ва Қўқон хонликларининг давлат архиви ўтган асрда, яъни 1865-1876 йиллардан кейин, хонликлар рус армияси томонидан босиб олингандан кейин, Россияга олиб кетилди ва музейлар ҳамда кутубхоналарда сақланди. Уларнинг бир қисми – Ижтимоий-иқтисодий ҳаётга оид қисми, 1960 йилдан кейин Тошкентга – Ўзбекистон Марказий Тарих архивига қайтарилди. Ушбу ҳужжатларнинг Давлат фаолияти билан боғлиқ қисми катта эҳтимол билан қайтмаган, чунки хонликларнинг архивида сақланаётган ҳужжатлар асосида амалга оширилган тадқиқотлар ва уларнинг мазмунига бағишланган китоб ва мақолаларда асосан ижтимоий-иқтисодий ҳаётга оид масалалар ёритилган.

Бухоро хонлигининг Давлат архиви энг эски давлат архивларидан бири ҳисобланади. Унинг бир қисми Бухоро-Россия дипломатик ва савдо муносабатларига доир қисми Москвада “Қадимги ҳужжатлар Марказий Давлат архиви”да; яна бир қисми “Ўзбекистон марказий Давлат тарих архиви”да сақланади. Москвада сақланаётган ҳужжатлар Бухоро хонлигининг Россия, Ҳиндистон ва бошқа мамлакатлар билан бўлган сиёсий ва иқтисодий алоқалар тарихини ўрганишда муҳим аҳамият касб этади. Академик Б. Аҳмедов кушбеги архивини Ўзбекистон Давлат тарих архиви фондида (№ И-126) мавжудлиги ва архив Бухоро хонлигининг ижтимоий-сиёсий тарихи, иқтисодиёти ва бошқа масалаларни ўрганишда муҳим манба бўлишини таъкидлаган [Аҳмедов, 2001. Б. 69.]. Шунингдек, олим ушбу фонднинг ўрганилиши бўйича ўзининг илмий тадқиқотида маълумот берар экан қуйидаги фикрларни келтиради. “Фонднинг айрим ҳужжатларидан П.П.Иванов, А.А.Семёнов, М.А.Абдураимов К.М.Мирзоев ва Ҳалим Тўраев фойдаланганлар. Хусусан, М.А.Абдураимов ўз шогирдлари билан бирга кушбеги архивини тўла ўрганди ва унинг илмий тавсифини нашрга тайёрлади. Ҳалим Тўраев эса кушбеги архивидан ўзининг “Танҳоҳ” аталмиш катта ер эгалиги институтига бағишланган илмий тадқиқотини яратишда кенг фойдаланди” [Аҳмедов, 2001. Б. 69.].

Б.Аҳмедовнинг йирик мулкдорлардан хўжа Убайдуллоҳ Аҳрор, жуйбор хожаларидан хожа Муҳаммад Ислоҳ, Хожа Саъд, Ялангтўшбий ва Манғитлар сулоласига мансуб бўлган Бухоро ҳукмдори амир Ҳайдар(1800-1826)га тегишли ҳуқуқий ҳужжатларнинг аҳамияти ва Бухоро тарихини тадқиқ этишда ўрни бўйича тўхталиб ўтамиз. Шарқшунос олима О.Д.Чехович (1912-1982) томонидан Ўзбекистон Республикаси фанлар Академиясининг Шарқшунослик институти ва Ўзбекистон Республикаси Давлат тарихи архиви фондларида сақланаётган васиқалар ва

¹ Бухоро давлат педагогика институти ёшлар билан ишлаш, маънавият ва маърифат бўлими бошлиғи, ижтимоий фанлар кафедраси ўқитувчиси

вақфномалар фондидан Бухоро хонлигида ўзининг катта нуфузига эга бўлган Хўжа Убайдулло Аҳрорга тегишлиларини ажратиб олиб, матни ва русча таржимасини ўзининг тадқиқоти билан кўшиб 1974 йили “Самаркандские документы XV-XVI вв” номи билан нашр этди. О.Д.Чеховичнинг ушбу нашри Бухоронинг XV-XVI асрлардаги ижтимоий-иқтисодий аҳволини ўрганишда биринчи даражали ҳуқуқий манба бўлиб хизмат қилади [Аҳмедов, 2001. Б. 74].

XVI асрга доир Бухоро хонлигининг ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий ҳаётини ўрганишда катта аҳамиятга эга бўлган П.П. Иванов(1893-1942) нинг тадқиқотлари билан 1938 ва 1954 йилларда икки жилд қилиб Санкт-Петербургда “**Жўйбор хўжаларининг архиви**”га доир ҳужжатлар тўплами(тўплам мол-мулкка оид 288 ҳужжатни ўз ичига олади) нашр қилинган. Бухородаги йирик ер-сув ва мол-мулк эгаси бўлган хўжа Муҳаммад Ислоом ва хўжа Саъдларнинг катта ерлари ва хўжалиги, уларнинг жамиятда эгаллаган ўрни ва нуфузи кўрсатиб берилган.

О.Д.Чехович томонидан 1954 йили фонд, архив, музей ва кутубхоналарда сақланаётган 51 номдаги ҳужжат (фармонлар, ҳукмномалар, иноятномалар, васиқалар, олди-сотди ва ажримлар)ларни ўз ичига олган “**Документы к истории аграрных отношений в Бухарском ханстве XVII-XIX вв**” (Бухоро хонлигидаги аграр муносабатлар тарихига доир ҳужжатлар) номли китоби чоп этилган. Мазкур тўплам орқали Бухорода XVII-XIX асрларда мавжуд ер-сув, солиқлар ва жарималарга маълумотларни олишда муҳим манба вазифасини ўтайди. Китобда келтирилган ҳужжатлар Аштархоний ҳукмдорлардан Имомқулихон (1611-1642) билан Убайдуллахон II (1702-1711), манғит амирларидан Ҳайдар, амир Музаффар ва Насруллоларнинг фармонлари(ҳукмномалари) XVII асрда ўтган йирик ер ва мулк эгалари бўлмиш Ялангтўшбий, Оллоёр девонбеги, Одина Муҳаммаджонларга тегишлидир.

IX – XV асрларга оид расмий ёзишмалар, яъни хонлар, амирлар, тариқат етакчилари ва шоирлар ўртасидаги ёзишмалар ҳам тарихий манба бўлиб хизмат қилиб, ижтимоий-сиёсий тарихни ўрганишда аҳамияти каттадир. **Мактуботи Алломий – “Иншойи Абулфазл”** (“Абулфазл (Алломи) тарафидан битилган (ва кўчирилган) мактублар) да 1586-1596 йилларда Бухоро ва Балх хонликлари билан Бобурийлар давлатининг сиёсий муносабатларига оид қимматли маълумотлар мавжуд [Аҳмедов, 2001. Б. 95]. Мактублардан бирида Бобурийлар давлати билан Бухоро хонлиги ҳукмдорларининг келгусида тутиладиган махсус учрашувларини уюштириш масаласи кўтарилади.

“Мажмуъайи маросалот” (Мактублар тўплами) Абдурахмон Жомий (1414-1492), хожа Убайдулла Аҳрор(1404-1490), хожа Аҳрорнинг ўғли хожа Муҳаммад Яҳё, ва бошқаларнинг Алишер Навоий, Султон Ҳусайн Бойқаро, ва Султон Абу Саид мирзо (1451-1469)ларга йўллаган мактубларини ўз ичига олади.

Мажмуъайи мактуботи Саййид Амир Ҳайдар Баҳодирхон. Манғитлар сулоласи (1753-1920) нинг кўзга кўринган намояндаларидан бири амир Ҳайдар (1800-1826) нинг кўзга кўринган яқин амирларидан Муҳаммад Ҳаким иноққа (кейинчалик олий кушбеги) йўллаган турли масалаларга доир мактублари (муборакномалар, иноятномалар, ёрликлар ва бошқалар) тўплами[Аҳмедов, 2001. Б. 98]. Тўплам мазкур амирнинг 10 йил (1814-1824) мобайнида ёзган мактубларини ўз ичига олади. Мактубларда Бухоро амирининг маъмурий-хўжалик фаолияти, шунингдек, ўша даврда амалда бўлган қонун-қоидалар, ер эгалигининг турлари (суюрғол, танҳо, мулки хурри холис) ҳамда солиқлар (хирож, закот, ушр ва бошқа) тўғрисидаги муҳим маълумотларни учратамиз.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, тарихга оид ҳужжатларни ўрганиш ва илмий тадқиқотларга тадбиқ этиш бугунги кунда ўзининг ривожланиш даражасига чиқиб бормоқда. Ушбу ҳуқуқий ҳужжатлар ва ёзишмаларни илмий тавсифлаб, каталогларни нашр қилиш зарур.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Аҳмедов Б.А. Ўзбекистон тарихи манбалари. – Тошкент: Ўқитувчи,
2. Аҳмедов Б.А. Тарихдан сабоқлар. “Ўқитувчи”. Т. 1994.

3. Аҳмедов Б.А. Историко-географическая литература Средней Азии XVI-XVII в.в. (Письменные памятники). – Ташкент: Фан, 1985.
4. Аҳмедов Б.А. Роль джуйбарских ходжей в общественно-политической жизни Средней Азии (XVI-XVII в.в) // Тезисы докладов и сообщений Всесоюзной конференции “Бартольдские чтения 82”. – Москва: Наука, 1982.
5. Бадриддин Кашмирий. Равзат ар-ризвон. ЎзР ФА Шарқшунослик институти қўлёмаси, инв. №2094.
6. Ҳофиз Таниш ал-Бухорий. Абдуллонома. “Шарқ”. Т. 1999.
7. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Тошкент. 2000.
8. “Ўзбекистонда ижтимоий фанлар” журнали. “Фан”. Т. 1969. 11-сон.
9. “Ўзбекистонда ижтимоий фанлар” журнали. “Фан”. Т. 2005. 3-4-сон.
10. Тўраев Ҳ. “Бухорони Балхга алмаштириш воқеаси ва хўжа Ислон Жўйборий”. “Бухоро мавжлари” журнали.
11. Тўраев Ҳ. Жўйборийларни машхур этган сиймолар // “Маърифат нури”, 1999-йил 22-ноябрь
12. Тўраев Ҳ. Бухоро ҳукмдорлари ва Жўйбор хўжалари // Бухоро: Тарих саҳифалари. – Бухоро: “Бухоро” нашриёти, 1998.

